

İNZİBATİ ORQANLARLA MÜNASİBƏTDƏ İNSAN HÜQUQLARININ TƏMİNATININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

RÖYA MİRTALİBOVA*

Annotasiya

Müasir dövrdə insan hüquq və azadlıqlarının qorunması dövlət idarəetməsinin əsas prioritetlərindən biri olmaqla, inzibati orqanlarla vətəndaşlar arasında münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində xüsusi yer tutur. İnzibati orqanların fəaliyyətinin insan hüquq və azadlıqlarına uyğunluğunun təmin edilməsi hüquqi dövlət prinsipinin həyata keçirilməsində, hüquqi ədalət və vətəndaşların dövlətə inamının möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır. Bu tədqiqatın məqsədi inzibati münasibətlərdə insan hüquq və azadlıqlarının təminatı mexanizmlərini nəzəri və praktik aspektlərdə araşdırmaq, mövcud hüquqi bazanın təhlilini aparmaq və beynəlxalq standartlarla müqayisəli qiymətləndirmə vasitəsilə bu sahədə yenilikçi həllər təklif etməkdən ibarətdir. Tədqiqatda inzibati orqanların qərarlarının qanuniliyinin təminatı, vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsi, inzibati şikayət və nəzarət mexanizmlərinin effektivliyi, həmçinin hüquqi prosedurların şəffaflığı və ədalətliliyi kimi məsələlər diqqət mərkəzindədir. Mövzunun aktuallığı hüquqi demokratik dövlət quruculuğu kontekstində və insan hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq standartlarla və milli qanunvericiliklə təmin olunması zərurəti ilə əsaslandırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, inzibati icraatın sürətlə rəqəmsallaşması və elektron hökumət mexanizmlərinin geniş tətbiqi insan hüquqlarının müdafiəsində yeni çağırışlar və hüquqi tənzimləmə ehtiyaclarını gündəmə gətirmişdir. Aparılan araşdırmalar nəticəsində inzibati orqanlarla münasibətdə insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasında mövcud mexanizmlərin səmərəliliyinin artırılması, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, habelə vətəndaşların hüquq-mühafizə vasitələrindən istifadəsinin asanlaşdırılması məqsədilə yeni hüquqi institutların yaradılması istiqamətində elmi-praktiki töhfələr verilməsi nəzərdə tutulur. Bu isə, öz növbəsində, hüquqi dövlətin inkişafına, hüquq sisteminin müasirləşdirilməsinə və vətəndaşların hüquqlarının etibarlı müdafiəsinə mühüm töhfə olacaqdır.

Açar sözlər: *inzibati orqanlar, insan hüquqları, hüquqi təminat, inzibati icraat, hüquqi mexanizmlər, vətəndaş hüquqları, qanunvericilik, hüquqi nəzarət, hüquq və azadlıq, hüquqi dövlət.*

---

* Hüquqşünas / Daşınmaz Əmlakın Dövlət Kadastrı və Reyestri publik hüquqi şəxsin 1 saylı Bakı Ərazi İdarəsi / Hüquq şöbəsi / email: royalmiriyeva@gmail.com

I. İnzibati orqanlarla münasibətdə insan hüquq və azadlıqlarının təminatının nəzəri əsasları və normativ hüquqi boşluqların təhlili

İnzibati orqanların fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının hüquqi təminatı məsələsi hüquqsünaslıq elminin və dövlət idarəçiliyinin fundamental sahələrindən birini təşkil edir. Bu problemin təhlili tarixi perspektivdən başladıldıqda, insan hüquqlarının qorunması məsələsinin hüquqi dövlət konsepsiyası ilə birgə inkişaf etdiyi müşahidə edilir [2, s. 22]. İnsan hüquqlarının qorunması ideyaları antik dövr hüquq sistemlərindən başlayaraq, xüsusilə 17-18-ci əsrlərdə Avropa hüquq fəlsəfəsinin inkişafı ilə klassik hüquq dövlətinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Bu dövrdə şəxsi azadlıqların və hüquqların dövlət hakimiyyətindən mühafizəsi prinsipləri hüquqi doktrinaya daxil edilmiş, insanın hüquq subyekti kimi statusu möhkəmləndirilmişdir.

XX əsrin ikinci yarısından sonra isə beynəlxalq hüququn inkişafı insan hüquq və azadlıqlarının universal təminatının təmin olunması üçün yeni mərhələ yaratdı. BMT-nin İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948), Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (1950) kimi beynəlxalq sənədlər dövlətlərin inzibati orqanlarının vəzifələrinin və məhdudiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır [8]. Bu sənədlər insan hüquqlarının müdafiəsi üçün inzibati icraatda da ciddi standartlar və tələblər formalaşdırmışdır [6].

Müasir dövrdə insan hüquq və azadlıqlarının qorunması yalnız normativ hüquqi aktlarla deyil, həmçinin inzibati orqanların fəaliyyətində şəffaflıq, hesabatlılıq və vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunması ilə də xarakterizə olunur [11, s. 301]. Azərbaycanda bu sahədə hüquqi baza Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “İnzibati icraat haqqında” Qanun, “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanunu, habelə digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmişdir. Lakin praktiki həyata keçirilmədə bəzi hüquqi boşluqlar və uyğunsuzluqlar mövcuddur. Bu boşluqlar inzibati icraatın şəffaflığı, vətəndaşların hüquqlarının qorunması və ədalətli qərarların verilməsi prosesinə mənfi təsir göstərir. İnsan hüquqlarının inzibati icraatda təminatına dair nəzəriyyənin tamlığı və sistemliliyi isə həmin hüquqi boşluqların aradan qaldırılması və praktik tətbiqin təkmilləşdirilməsi üçün əsas şərtlərdən biridir. Nəzəriyyənin tamlığı, yəni insan hüquqlarının inzibati icraatda təmin olunmasına dair hüquqi konsepsiyaların, prinsiplərin və normativ bazanın sistemli və hərtərəfli işlənməsi, həm inzibati orqanların fəaliyyətində hüquqi təminatın möhkəmlənməsinə, həm də vətəndaşların hüquqlarının real mühafizəsinə zəmin yaradır [9, s. 8-9]. Bu, öz növbəsində, inzibati prosedurların standartlaşdırılması, qanunların aydın və konkret tələblərlə tənzimlənməsi, habelə hüquqi boşluqların aradan qaldırılması ilə nəticələnir.

Tam və dəqiq nəzəri əsasların mövcudluğu, inzibati orqanların fəaliyyətində insan hüquqlarına hörmətin daha da gücləndirilməsinə imkan verir. Məsələn, hüququn universal prinsipləri – qanunilik, bərabərlik, şəffaflıq, ədalət, vətəndaşların iştirak hüququ və müvafiq prosedur təminatları nəzəri baxımdan

yaxşı formalaşmış hüquqi sistemdə praktik olaraq tam tətbiq edilə bilər. Bu, vətəndaşların inzibati qərarlara etiraz hüququndan istifadəsini asanlaşdırır, hüquq müdafiəsi mexanizmlərini gücləndirir və inzibati orqanların məsuliyyətini artırır [1, s. 45]. Bununla yanaşı, nəzəriyyənin tamlığı eyni zamanda hüquqi normativlərin interpretasiyasında vahid yanaşmanın formalaşmasını təmin edir. Məhkəmələr və digər nəzarət orqanları bu nəzəriyyəyə istinad etməklə inzibati qərarların qanuniliyi və insan hüquqlarına uyğunluğu barədə obyektiv qiymətləndirmələr verə bilər. Nəticədə, inzibati icraatın insan hüquqlarına uyğunluğu nəinki tənzimlənmə səviyyəsində, həm də real icra və nəzarət proseslərində təmin edilir [13, s. 64-65]. Əksinə, nəzəri bazanın natamam və ya ziddiyyətli olması inzibati orqanların hüquq pozuntularına yol verməsinə, vətəndaşların hüquqlarının yetərinə müdafiə olunmamasına və hüquq sistemində ümumi inamın zəifləməsinə gətirib çıxarır. Bu da insan hüquqlarının qorunması baxımından ciddi təhlükə yaradır və hüquqi sistemin etibarlılığını azaldır [2, s. 76].

Nəticə etibarilə, insan hüquqlarının inzibati icraatda təminatının nəzəri əsaslarının tamlığı və aydınlığı, hüquqi sistemin funksionallığı və vətəndaşların hüquqlarının effektiv qorunması üçün vacib komponentdir. Bu, həm hüquqi normativlərin təkmilləşdirilməsi, həm də onların tətbiq mexanizmlərinin inkişafı üçün dayanıqlı zəmin yaradır və inzibati orqanlarla vətəndaşlar arasında ədalətli və hüquqa əsaslanan münasibətlərin formalaşmasına şərait yaradır.

Beynəlxalq müqayisədə, xüsusilə Avropa İttifaqı ölkələrinin hüquq sistemlərində inzibati orqanların fəaliyyətində insan hüquqları üzrə nəzarətin effektiv mexanizmlərinin tətbiqi yüksək səviyyədədir [5, s. 158]. Azərbaycanda isə hüquqi tənzimləmənin yenilənməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması zərurəti ortaya çıxır. Bununla əlaqədar normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, inzibati qərarların insan hüquqlarına uyğunluğunun təmin olunması üçün yeni institutların yaradılması, habelə vətəndaşların hüquqi müdafiə imkanlarının genişləndirilməsi vacibdir [1, s. 12]. Mövcud problemlərdən biri, insan hüquqlarının qorunması və inzibati səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi arasında balansın qorunmasıdır. Hüquqi tənzimləmə insan hüquqlarının geniş müdafiəsini təmin etməli, lakin inzibati orqanların funksional fəaliyyətinə mane olmamalıdır [7, s. 87]. Bu balansın pozulması həm hüquq pozuntularına, həm də inzibati effektivliyin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

Normativ hüquqi boşluqların aradan qaldırılması üçün hüquq islahatlarının davam etdirilməsi, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq təcrübənin təhlili və tətbiqi, eyni zamanda inzibati icraatın şəffaflığının artırılması istiqamətində institutların inkişaf etdirilməsi əsas həll yollarıdır. Bu, hüquqi dövlət prinsipinin möhkəmlənməsinə, vətəndaşların dövlət orqanlarına olan inamının artmasına və cəmiyyətdə hüquq mədəniyyətinin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır. Nəticə olaraq, inzibati orqanların fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının hüquqi təminatının nəzəri əsaslarının möhkəmləndirilməsi və normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi müasir hüquqşünaslığın və dövlət idarəçiliyinin əsas vəzifələrindən biri kimi qalır. Bu istiqamətdə aparılan islahatlar yalnız hüquq

sisteminin təkmilləşməsinə deyil, həm də insan hüquqlarının real müdafiəsinin təmin olunmasına xidmət edir [12, s. 201-202].

İnzibati orqanlarla münasibətdə insan hüquqlarının təminatının hüquqi tənzimlənməsi kontekstində nəzəri problemlərin mühüm aspektlərindən biri Azərbaycan Respublikasının “İnzibati icraat haqqında” Qanunun 72.1-ci maddəsində əks olunan mexanizmin əslində qanunvericiliklə tam tənzimlənməmə məsələsidir. Həmin maddəyə əsasən, inzibati aktdan şikayət həm inzibati qaydada, həm də məhkəmə qaydasında verilə bilər [4]. Lakin məhkəmə qaydasında şikayətin təmin edilməsi mexanizminin tətbiqi zamanı mühüm hüquqi boşluq yaranır; konkret olaraq, məhkəmələrin inzibati işlərə baxılması üçün müəyyən olunmuş müddət normativ hüquqi aktlarda konkretləşdirilməmişdir. Bu durum, məhkəmə-hüquq sistemində inzibati işlərin vaxtında, obyektiv və qərəzsiz araşdırılması ilə bağlı prinsiplərlə tam cavab verməkdə çətinliklər yaradır [2, s. 72-74].

Belə ki, məhkəmə inzibati işlərin araşdırılmasında vəzifə kimi obyektivlik, qərəzsizlik və vaxtında baxma prinsipini həyata keçirməli olduqları halda, normativ hüquqi aktlarda bu prosedurun konkret müddətlərinin müəyyən edilməməsi hüquqi təminatın zəifliyinə səbəb olur. Bu hüquqi boşluq inzibati işlərin məhkəmələrdə gecikməsinə, vətəndaşların hüquq müdafiəsinin effektivliyinin azalmasına gətirib çıxarır. Hüquqsünaslıq doktrinasında və beynəlxalq hüquq normalarında müddətin hüquqi təminat kimi əhəmiyyəti xüsusi vurğulanır; məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin təcrübəsində hüququn müdafiəsində prosedur müddətlərin məqbul və effektiv olması tələb olunur [17]. Buna baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında inzibati aktlara məhkəmə qaydasında şikayət prosedurlarında vaxt normativlərinin müəyyən edilməməsi hüquqi təcrübədə prosedur hüquqların pozulmasına, vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsində əngəllərə səbəb olur. Müddətlərin konkret müəyyən edilməməsi həmçinin hüquqi qeyri-müəyyənlik yaradır, inzibati və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinin proqnozlaşdırılmasını çətinləşdirir və ümumi hüquq sistemində səmərəliliyi aşağı salır.

Bu baxımdan, hüquqi təminatın təkmilləşdirilməsi məqsədilə inzibati aktlardan şikayətlərin məhkəmə qaydasında araşdırılması üçün müəyyən edilmiş məqbul və qəti müddətlərin normativ şəkildə təsbit olunması zəruridir. Bu, həm vətəndaşların hüquq müdafiəsinin real səmərəliliyini təmin edər, həm də məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyətində şəffaflıq və hesabatlılığı gücləndirər. Belə hüquqi islahatlar, həmçinin Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun olaraq, hüququn üstünlüyü və hüquqi dövlət prinsiplərinin gücləndirilməsinə töhfə verəcəkdir. Nəticə etibarilə, məhkəmə qaydasında inzibati aktlardan şikayətlərə baxılması üçün müddətlərin normativ şəkildə müəyyən edilməməsi hüquqi təminatın zəifliyinə və vətəndaşların hüquqlarının effektiv müdafiəsinin təmin olunmasında ciddi problemə çevrilmişdir. Bu problem müasir hüquqi tənzimləmə çərçivəsində aradan qaldırılmalı və inzibati

proseslərin sürətli, ədalətli və qanunauyğun aparılmasını təmin etmək məqsədilə qanunvericilikdə uyğun dəyişikliklərin edilməsi vacibdir [7, s. 181-183].

Məhkəmə qaydasında inzibati aktlardan şikayətə baxılması müddətinin normativ şəkildə konkret tənzimlənməsi beynəlxalq hüquq sistemində geniş yayılmış praktika olmaqla hüquqi təminatın səmərəliliyinin artırılması üçün əsas vasitə kimi qəbul edilir. Bu sahədə qabaqcıl təcrübələrə malik olan bir sıra ölkələrdə məhkəmə orqanlarının inzibati işlərə baxmaq üçün qəti və konkret müddətlər müəyyən edilmişdir. Məsələn, Almaniyada “Verwaltungsgerichtsordnung” (analoji İnzibati Prosesual Məcəllə) inzibati işlərin məhkəmələrdə baxılması üçün müəyyən müddətlər müəyyən edir. Bu müddət inzibati proseslərin vaxtında və səmərəli həllini təmin etmək məqsədi daşıyır. Türkiyə Respublikasında isə analoji qanunvericilik aktına əsasən inzibati işlərə baxma müddətinin qanunla müəyyən edilmiş müddətdə tamamlamaq zərurəti vurğulanır. Bu müddət məhkəmələrin işlərin uzun müddətə uzanmasının qarşısını almaq və vətəndaşların hüquq müdafiəsini vaxtında təmin etmək məqsədi daşıyır.

Fransada isə “Code de justice administrative” inzibati məhkəmələrin işə baxma müddətinə dair norma müəyyən edir ki, məhkəmələr mümkün qədər tez və ədalətli qərar qəbul etməlidirlər, xüsusi halda mürəkkəb işlərdə də prosedur müddətləri maksimum bir neçə ay kimi müəyyən olunur. Bu ölkələrin təcrübəsində prosedur müddətlərin müəyyən edilməsi həm vətəndaşların hüquqlarının qorunması, həm də inzibati orqanların səlahiyyətlərinin effektiv həyata keçirilməsi üçün hüquqi zəmanət funksiyasını yerinə yetirir. Azərbaycan Respublikasında isə bu müddətlərin normativ şəkildə qəti müəyyən edilməməsi hüquqi təminatın zəifliyinə və hüquqların müdafiəsində boşluqların yaranmasına gətirib çıxarır.

Nəticə olaraq, beynəlxalq hüquqi təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi Azərbaycan məhkəmə sistemi üçün nümunə ola bilər. Xüsusilə, məhkəmə qaydasında şikayətlərin baxılması üçün qəti və məqbul müddətlərin qanunvericilikdə əks olunması inzibati prosedurların effektivliyini və hüquqi təminat səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldəcəkdir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması bir tərəfdən də o deməkdir ki, bu hüquq və azadlıqları pozan qarşı tərəfin əməlinə qanun və dövlət həm nəzəri, həm də real praktiki cəhətdən düzgün hüquqi qiyməti versin. İnzibati orqanların fəaliyyətinə görə hüquqi məsuliyyət daşması məsələsi hüquqi dövlətin əsas atributlarından biri kimi çıxış edir. Hüququn aliliyinə əsaslanan dövlətlərdə inzibati orqanlar yalnız normativ tələblərlə deyil, həm də hüquqi və maddi məsuliyyət mexanizmləri ilə idarəetmədə hesabatlılığa cəlb olunur [9, s. 138]. Bu məsuliyyət forması yalnız inzibati-hüquqi məsuliyyəti deyil, eyni zamanda vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına dəyən zərərə görə kompensasiya öhdəliyini, inzibati-hüquqi aktların ləğvi, bərpası və inzibati hüquq pozuntularına görə hüquqi nəticələrin tətbiqini də əhatə edir.

Müasir beynəlxalq hüquq sistemində bu məsələ xüsusilə insan hüquqlarının müdafiəsi kontekstində ön plana çıxır. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) presedent

hüququ inzibati orqanların məsuliyyətini insan hüquqlarının pozulması halında birbaşa hüquqi nəticələrə səbəb olan institusional məsuliyyət kimi dəyərləndirir [8]. AİHM-in qərarlarında dəfələrlə qeyd olunmuşdur ki, dövlət yalnız məhkəmə və qanunverici hakimiyyətin deyil, eyni zamanda inzibati idarəetmənin də hüquq pozuntularına görə məsuliyyət daşıyır və bu məsuliyyət dövlətin beynəlxalq hüquq qarşısındakı öhdəliklərindən irəli gəlir.

Məsələn, “Klass and others v. Germany” (1978) işində Avropa Məhkəməsi inzibati orqanların həyata keçirdiyi müşahidə tədbirlərinin şəxsi həyat hüququnu pozduğunu müəyyən etmiş və Almaniya dövlətini məsuliyyətə cəlb etmişdir. Bu presedent bir daha göstərir ki, inzibati orqanların fəaliyyəti yalnız daxili hüquqla deyil, beynəlxalq hüquqla da tənzimlənir və hüquq pozuntuları vəziyyətində dövlətin məsuliyyəti yaranır.

Başqa bir nümunə “Kudła v. Poland” (2000) işidir. Burada Məhkəmə qeyd etmişdir ki, dövlət effektiv hüquqi müdafiə vasitəsi təqdim etmədikdə bu vəzifə məhz inzibati və məhkəmə orqanları üzərinə düşdükdə insan hüquqları pozulur və bu halda məsuliyyət daşıyan konkret inzibati qurumlar ola bilər. Eyni zamanda, bu presedentdə “effektiv müdafiə vasitəsi” anlayışının yalnız formal prosedur deyil, məzmun baxımından da real nəticə doğuran vasitə olması tələb olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa ölkələrinin əksəriyyətində – xüsusilə Almaniya, Fransa, Niderland, İsveç və Finlandiya kimi hüquqi dövlət ənənəsi güclü olan ölkələrdə inzibati orqanların məsuliyyətə cəlb olunması mexanizmləri normativ hüquqi bazada açıq şəkildə müəyyən olunmuşdur. Məsələn, Almaniya inzibati orqanların hüquq pozuntularına görə inzibati məhkəmələrdə iddia qaldırılması və zərərin ödənilməsi üçün prosedur müddəalar nəzərdə tutur. Fransada isə “Code de justice administrative” inzibati hüquq pozuntularına görə dövlətin məsuliyyətini və inzibati orqanların fərdi məsuliyyətini eyni anda tənzimləyən ikili sistem təqdim edir. Belə sistemlər vətəndaşın hüququ pozulduqda inzibati orqanın konkret məsul şəxs kimi mühakimə olunmasını mümkün edir.

Bununla müqayisədə Azərbaycan Respublikasında bu sahədə hüquqi və institusional mexanizmlər mövcud olsa da, onların tətbiqi çox vaxt nəzəri səviyyədə qalır və normativ aktlarda inzibati orqanların hüquq pozuntularına görə məsuliyyəti nəzərdə tutulsa da, faktiki tətbiqetmə təcrübəsi zəifdir [16, s. 43-44]. Ənənəvi olaraq, inzibati orqanların hüquqi cavabdehlik daşması halları ya məhkəmə səviyyəsində təsdiqlənmir, ya da məsuliyyət fərdlərin və ya müəssisələrin üzərinə yönəldilir. Bu isə hüquqi dövlət prinsipinə zidd olmaqla yanaşı, insan hüquq və azadlıqlarının real müdafiəsinə maneə yaradır.

Bundan əlavə, məsuliyyətin fərdiləşdirilməməsi problemi də diqqət çəkir. Yəni inzibati orqan daxilində hüquq pozuntusuna səbəb olan konkret vəzifəli şəxs müəyyən edilmir və nəticədə sistemli problemlərin aradan qaldırılması çətinləşir. Belə hüquqi boşluq və praktiki qeyri-effektivlik, xüsusilə AİHM presedentləri baxımından dövlətin öhdəliklərinin pozulması kimi qiymətləndirilə bilər. Bu baxımdan, normativ hüquqi tənzimləmənin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, tətbiqetmə mexanizmlərinin gücləndirilməsi və hüquqi məsuliyyətin real

şəkildə tətbiqi təmin edilməlidir. Eyni zamanda, hüquq təhsilində və inzibati orqanların daxili təlim proqramlarında insan hüquqları və məsuliyyət institutu xüsusi vurğulanmalıdır. Bütün bu tədbirlər, hüquqi dövlətin və demokratik idarəetmənin effektivliyini artırmaqla yanaşı, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının real və təsirli müdafiəsinə zəmin yaradacaqdır.

Digər nəzəri problemlərdən biri də inzibati orqanlara verilmiş diskresion səlahiyyətlərin hüquqi tənzimlənməsi və həmin səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi zamanı sui-istifadə hallarının qarşısının alınması ilə bağlı mexanizmlərin qeyri-kafi olmasıdır. Azərbaycan Respublikasının “İnzibati icraat haqqında” Qanununun 14-cü maddəsində diskresion səlahiyyətlərin hüquqi sərhədləri müəyyən edilmişdir. Xüsusilə, 14.1-ci maddəyə əsasən, “inzibati orqan diskresion səlahiyyətlərini qanunla müəyyən olunmuş hədudlar daxilində (qanunla ona verilmiş səlahiyyətlər daxilində) həyata keçirməyə borcludur” [4]. Bu müddəə inzibati orqanların fəaliyyətində hüquqi müəyyənlik və proqnozlaşdırılabilirlik prinsipinin tətbiqini nəzərdə tutsa da, faktiki tətbiqetmə səviyyəsində bu prinsiplərin sistemli şəkildə təmin edildiyini demək mümkün deyil. Eyni zamanda, 14.2-ci maddədə qeyd olunur ki, “diskresion səlahiyyətlər əsasında qəbul edilən qərarlar həmin səlahiyyətlərin məqsədinə uyğun olmalıdır”. Lakin bu normativ tələb subyektiv interpretasiyaya açıq olduğundan, inzibati orqanlar tərəfindən çox vaxt geniş şərh edilir və bu da sui-istifadə riskini artırır. Həmçinin, 14.3-cü maddə ilə müəyyən edilmişdir ki, “diskresion səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi zamanı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquq və azadlıqlarının əsassız məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş qərarlar qəbul oluna bilməz”. Lakin “əsassız” anlayışı da qanunvericilikdə konkret meyarlarla izah olunmadığından, praktiki baxımdan hüquqi qeyri-müəyyənliyə səbəb olur və fərdi hüquqların müdafiəsini zəiflədə bilər.

Beynəlxalq təcrübədə isə diskresion səlahiyyətlərin sui-istifadə potensialının qarşısını almaq üçün daha institusional və prosedur yönümlü tədbirlər görülmüşdür. Məsələn, Almaniyada inzibati hüququnda (xüsusilə *Verwaltungsverfahrensgesetz – VwVfG*-də) “Ermessenreduzierung auf Null” adlı konsepsiya tətbiq edilir. Bu konsepsiyaya görə, əgər inzibati orqan üçün bir neçə qərar alternativini mövcuddursa, lakin yalnız biri hüquqi baxımdan məqbul sayılırsa, diskresion artıq faktiki olaraq sifirə bərabər sayılır və inzibati orqan yalnız həmin qərarı verməyə borclu olur. Bu, subyektiv seçim azadlığını hüquqi məsuliyyətlə əvəzləyir və sui-istifadə ehtimalını ciddi şəkildə məhdudlaşdırır.

Böyük Britaniya hüququnda isə “Wednesbury reasonableness” prinsipi tətbiq edilir. Bu prinsipə əsasən, əgər inzibati qərar əqlabətən insanın və ə biləcəyi qərardan açıq-aşkar fərqlidirsə, həmin qərar “irrational” (məntiqsiz və qəbul edilməz) sayılır və hüquqi baxımdan ləğv edilə bilər. Bu, diskresiyanın hüquqi məhdudlaşdırılması baxımından effektiv presedent mexanizmi yaradır.

Fransız inzibati hüququnda isə “excès de pouvoir” doktrinası diskresion səlahiyyətin aşılması hallarında inzibati qərarın məhkəmə tərəfindən ləğv olunmasına əsas verir. Bu mexanizm inzibati aktların legitimlik meyarlarını

ciddi nəzarət altında saxlayır və hər bir səlahiyyətin icrasının məqsəd və məhdudiyyət baxımından qiymətləndirilməsini təmin edir.

Azərbaycan hüquq sistemində isə bu cür konkretləşdirilmiş və məhkəmə nəzarətinə açıq hüquqi testlər, mexanizmlər və tətbiq nümunələri kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Nəticədə, diskresion səlahiyyətin geniş interpretasiyası və fərdi-subyektiv qərarvermə praktikasının yayılması müşahidə olunur. Hətta bəzi hallarda eyni tipli müraciətlərə qarşı inzibati orqanların fərqli münasibət sərgiləməsi, hüquq bərabərliyi prinsipinin pozulmasına və hüquqi qeyri-sabitliyə gətirib çıxarır. Bu çərçivədə əsas nəzəri problem, diskresion səlahiyyətlərin konkret tətbiq sərhədlərinin qanunvericilikdə və ya hüquqi doktrinada aydın şəkildə müəyyən olunmamasıdır. Praktiki problem isə, məhkəmələrin və ya inzibati nəzarət orqanlarının bu səlahiyyətin həyata keçirilməsini effektiv şəkildə qiymətləndirmək və sui-istifadəni müəyyən etmək üçün zəruri presedent və hüquqi meyarlara malik olmamasıdır. Həll yolu olaraq Azərbaycan hüququnda diskresion səlahiyyətlərə dair konkretləşdirilmiş meyarların və hüquqi testlərin müəyyən olunması, məhkəmə presedentlərinin formalaşması üçün inzibati qərarların məntiqi əsaslandırma tələbinin gücləndirilməsi, müstəqil inzibati nəzarət orqanlarının (ombudsman, vətəndaş nəzarət komissiyaları) qərarvermə prosesinə institusional müdaxilə imkanlarının artırılması, qərarların məcburi əsaslandırılması öhdəliyinin genişləndirilməsi və qeyri-müəyyən ifadələrin hüquqi şərhilə bağlı izahlı normativ aktların hazırlanması təklif edilə bilər. Nəticə etibarilə, diskresion səlahiyyətlərin hüquqi dövlətdə səmərəli və ədalətli həyata keçirilməsi, inzibati orqanların subyektiv mövqedən çıxış etməsinin qarşısının alınması və hüquqların qorunmasının təminatı baxımından prioritet məsələdir. Beynəlxalq təcrübə bu sahədə Azərbaycanın qanunvericiliyinə və hüquq tətbiqinə nəzərəcarpacaq töhfə verə bilər.

Digər nəzəri və tətbiqi problemlərdən biri də “formal tələblər” anlayışının hüquqi mahiyyətinin qeyri-müəyyən olması və bu qeyri-müəyyənliyin inzibati icraat zamanı insan hüquq və azadlıqlarının pozulması riski yaratmasıdır. Azərbaycan Respublikasının “İnzibati icraat haqqında” Qanununun 15-ci maddəsi, inzibati orqanların vətəndaşlardan yalnız formal tələblərə əməl olunmasını tələb etməsinin məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur [4]. Belə ki, 15.1-ci maddəyə əsasən, “qanunla məcburi şərt kimi nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, yalnız formal tələblərə əməl olunmasını təmin etmək məqsədilə inzibati orqanlar tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərin üzərinə bu və ya başqa öhdəliklərin qoyulması qadağandır”. Eyni zamanda, 15.2 və 15.3-cü maddələr bu tələbin davamı olaraq vətəndaşın formal uyğunsuzluqlar səbəbilə inzibati qərar almasının əngəllənməsini də qanunsuz hesab edir. Lakin burada “formal tələblər” anlayışı qanunvericilikdə konkret izah edilmədiyindən, onun hüquqi və funksional çərçivəsi aydın deyil. Bu, inzibati praktika baxımından problematik nəticələrə səbəb olur. Belə ki, hər bir inzibati prosedura müəyyən sənədləşmə, ardıcılıq, texniki tələblər və müraciət forması vardır. Əgər bu cür “formallıqlar” hüquqi nəticələrə təsir etməyəcək şəkildə qiymətləndirilsə, o zaman inzibati

icraatın hüquqi təhlükəsizliyi və hüquqi müəyyənlik prinsipi zərər görə bilər. Əksinə, bu formallıqlar ciddi qəbul edildikdə isə, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, xüsusilə müraciət etmək, cavab almaq, obyektiv qərar gözləmək kimi konstitusion hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilər.

Burada nəzərəçarpan əsas nəzəri problem, “tələb” anlayışının özünün mahiyyətidir. Əgər bir şey “tələb”dirsə, o halda hüquqi öhdəlik doğurur. Lakin eyni zamanda bu “tələb” formal sayılaraq, hüquqi nəticə doğurmayacaq kimi qiymətləndirilsə, bu ziddiyyət hüquqi boşluq və praktiki interpretasiya çətinlikləri doğurur. Tələbin həm hüquqi məcburiyyət, həm də formal əngəl kimi eyni zamanda qəbul edilməsi hüquq sistemində daxili uyğunsuzluq yaradır.

Xarici ölkələrin təcrübəsində isə bu məsələyə yanaşma fərqlidir və daha konkretləşdirilmişdir: Almaniya inzibati hüququnda, inzibati icraatın formallıqları “Verfahrensvorschriften” (prosedur qaydalar) adlandırılır və onlar arasında hansının pozulmasının qərarın etibarsızlığına səbəb olduğu aydın şəkildə ayrılır. Məsələn, önəmsiz prosedur pozuntusu (unwesentlicher Verfahrensfehler) inzibati aktın hüquqiliyini avtomatik şübhə altına almaz. Bu sistemdə formallıqla hüquqi nəticənin əlaqəsi aydın hüquqi testlər əsasında müəyyən olunur. Fransada “formalisme excessif” (həddindən artıq formalizm) məhkəmə təcrübəsində hüququn aliliyinə zidd yanaşma kimi tanınır. Vətəndaşın hüququna mahiyyətcə toxunmayan formal çatışmazlıqlar dövlət orqanının qərar verməkdən imtinasını əsaslandırma bilməz. Belə hallarda Fransanın Dövlət Şurası (Conseil d’État) qərarın ləğvini təmin edir. AİHM də bu sahədə önəmli presedentlər formalaşdırmışdır. “Burdov v. Russia” (2002) işində Məhkəmə qeyd etmişdir ki, dövlət orqanları formal prosedur çatışmazlıqları bəhanə edərək fərdin Konvensiya ilə qorunan hüquqlarına müdaxilə edə bilməz. Bu yanaşma prosedur formalizminin insan hüquqları qarşısında ikinci planda olduğunu təsdiqləyir [17].

Yuxarıda göstərilənlərlə müqayisədə, Azərbaycan inzibati hüququnda “formal tələblər”in hüquqi statusu qeyri-müəyyəndir. Bu, praktiki baxımdan iki təhlükəli vəziyyətə yol açma bilər: inzibati orqan bu anlayışın sərhədsizliyi səbəbilə bəzi ciddi prosedur tələbləri “formal” sayaraq öz məsuliyyətini azalda bilər. Bu, şəffaflığın və hesabatlılığın itirilməsi ilə nəticələnə bilər. Yaxud əksinə, bəzi hallarda isə əhəmiyyətsiz sənəd və ya texniki səhvlər əsas gətirilərək vətəndaşın inzibati akt alması gecikdirilə və ya rədd edilə bilər. Bu da hüquqların əsassız məhdudlaşdırılması ilə nəticələnər [1, s. 130].

Təkliflər və çıxış yolları isə belədir: qanunda “formal tələb” anlayışının hüquqi izahı normativ tərif kimi təqdim edilməlidir. Formal tələblərin pozulmasının inzibati qərarın hüquqiliyinə necə təsir edəcəyi dərəcələndirilməli və aydın nəticə meyarları müəyyən edilməlidir. AİHM presedentləri və xarici hüquqi modellər əsasında, formallıqlarla əsas hüquqlar arasında balans mexanizmləri qanunvericiliyə daxil edilməlidir. Hər bir inzibati orqanda “formallıq səbəbilə imtina edilmə hallarının illik təhlili” aparılmalı və nəticələr ictimaiyyətə açıq olmalıdır.

İnzibati icraat sahəsində mövcud olan digər problematik məsələlərdən birini işıqlandırmaq üçün İnzibati Prosesual Məcəlləyə istinad edək. İnzibati

Prosessual Məcəllənin 33.3 və 33.4-cü maddələri inzibati orqanın hərəkətsizliyi nəticəsində qəbul olunmamış inzibati aktların hüquqi taleyinə dair mühüm tənzimləmə təqdim edir. Belə ki, əgər inzibati orqan qanunla müəyyən edilmiş vəzifəsini yerinə yetirməyərək inzibati akt qəbul etməzsə, məhkəmə həmin aktın qəbul edilməsi üçün ona konkret müddət müəyyən edir. Bu müddət ərzində orqan tərəfindən tədbir görülməzsə, məhkəmə öz qərarı ilə inzibati aktın əvəzedici funksiyasını yerinə yetirə bilər (İPM, mad. 33.4). Bu hal inzibati orqanların passivliyinin aradan qaldırılması və vətəndaşların hüquqlarının operativ müdafiəsi baxımından nəzərəcarpacaq əhəmiyyət daşıyır [10, p. 171-172].

Lakin bu tənzimləmənin tətbiqində hüquqi dövlət prinsipinə zidd nəticələr doğura biləcək halların qarşısı alınmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi inzibati aktların forması və tərkibi yalnız konkret inzibati orqan tərəfindən texniki-hüquqi əsaslar əsasında formalaşdırıla bilər. Məsələn, tikinti sahəsində icazə (sərəncam) və ya sahibkarlıq fəaliyyəti üçün verilən lisenziya – bunlar kompleks hüquqi və faktiki elementləri özündə ehtiva etdiyindən, onların məhkəmə tərəfindən "əvəzlənməsi" həmişə texniki cəhətdən mümkün olmur. Bu səbəbdən, inzibati orqan və vətəndaş arasında yaranmış bu tip publik hüquq münasibətlərində məhkəmənin rolu inzibati orqanı qərar verməyə məcbur etmək olmalı, lakin tam texniki-məzmunsal inzibati aktların əvəzi kimi çıxış etməklə hüquqi səlahiyyət bölgüsünü pozmamalıdır. Beynəlxalq təcrübədə də, xüsusilə Almaniya və Fransada, məhkəmələrin inzibati orqanların yerinə keçərək inzibati akt "verə" bilməsi yalnız istisna və hüquqi müəyyənlik çərçivəsində mümkündür. Bu isə, bir tərəfdən vətəndaşın müdafiəsini təmin edərkən, digər tərəfdən inzibati səlahiyyətlərin balansını qoruyur. Beləliklə, Azərbaycan inzibati prosessual hüququnda bu mexanizm vətəndaşların hüquqlarının təminatı üçün mühüm olsa da, tətbiq sahəsi məhdud və hüquqi icra strukturuna zidd olmayacaq formada həyata keçirilməlidir.

Yuxarıda qeyd olunan problemlər və onların müxtəlif ölkə təcrübələri ilə müqayisəli şəkildə təhlili bir daha təsdiqləyir ki, inzibati orqanlarla münasibətdə insan hüquq və azadlıqlarının təminatı yalnız normativ səviyyədə hüquqların sadalanması ilə deyil, eyni zamanda bu hüquqların effektiv şəkildə həyata keçirilməsini təmin edən aydın, işlək və konkret hüquqi mexanizmlərin mövcudluğu ilə bilavasitə bağlıdır. İnsan hüquqlarının inzibati icraat çərçivəsində müdafiəsi və qorunması, hüquqi dövlətin funksional əsaslarını təşkil edən şəffaflıq, hesabatlılıq, hüquqi müəyyənlik və səmərəlilik prinsiplərinin reallaşması ilə mümkün ola bilər. Normativ hüquqi boşluqların aradan qaldırılması, inzibati orqanların fəaliyyətinə dair hüquqi çərçivənin dəqiqləşdirilməsi, vətəndaşların müdafiə vasitələrinə real və bərabər çıxış imkanının təmin edilməsi hüquq sisteminin legitimliyini və etibarlılığını gücləndirməklə bərabər, insan hüquq və azadlıqlarının real təminatına zəmin yaradır. Bu mənada, Azərbaycan Respublikasında inzibati hüquq sahəsində aparılan islahatların gələcək mərhələsi insan hüquqlarının institusional və prosedur təminatının təkmilləşdirilməsinə,

hüquqi boşluqların minimallaşdırılmasına və beynəlxalq standartlara uyğun hüquqi yanaşmaların tətbiqinə istiqamətlənməlidir [7, s. 155].

*II. İnzibati orqanlarla münasibətdə insan
hüquq və azadlıqlarının təminatında beynəlxalq
hüquq normalarının və qabaqcıl xarici təcrübənin tətbiqi imkanları*

Müasir dövrdə hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun əsas prinsiplərindən biri kimi insan hüquq və azadlıqlarının təminatı konsepsiyası çıxış edir. Bu konsepsiyanın səmərəli şəkildə reallaşması, yalnız konstitusion səviyyədə hüquqların tanınması ilə deyil, həm də bu hüquqların gündəlik inzibati münasibətlərdə faktiki və effektiv müdafiəsinin təmin edilməsi ilə bağlıdır [7, s. 38]. Xüsusilə inzibati orqanlarla vətəndaşlar arasında yaranan hüquqi münasibətlər çərçivəsində dövlətin mübahisəsiz səlahiyyətlərə malik olması fonunda, fərdin hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə hüquqi mexanizmlərin mövcudluğu, onların işləkliyi və beynəlxalq hüquq normaları ilə uyğunluğu aktuallıq kəsb edir. İnzibati hüququn müasir inkişaf mərhələsində vətəndaşların inzibati qərarlardan müdafiəsinin yalnız məhkəmə vasitəsilə deyil, həm də əvvəlcədən təsbit olunmuş institusional və prosedur təminat mexanizmləri ilə qorunması mühüm yer tutur. Bu kontekstdə, qanunvericilikdə və praktiki tətbiqdə rast gəlinən hüquqi boşluqlar, qeyri-müəyyən normativ çərçivələr, inzibati orqanların diskresion səlahiyyətlərinin sərhədsizliyi və vətəndaşların şikayət mexanizmlərinə faktiki çıxış imkanlarının məhdudluğu insan hüquqlarının inzibati münasibətlər müstəvisində pozulmasına şərait yarada bilər.

Beynəlxalq hüquq sistemində, xüsusilə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və AIHM-in presedent hüquq çərçivəsində formalaşmış standartlar, insan hüquqlarının inzibati idarəetmə proseslərində qorunması üçün mühüm hüquqi meyarlar müəyyən etmişdir. Bu meyarlara əməl olunması, dövlətin pozitiv öhdəliklərinin reallaşdırılması baxımından zəruri olmaqla yanaşı, eyni zamanda hüquqi dövlət anlayışının konkret məzmunla doldurulmasına xidmət edir. Məhkəməyə çıxış hüququnun effektivliyi, dinlənilmə hüququ, qərarların əsaslandırılması və inzibati icraatın şəffaflığı kimi prinsiplər insan hüquqlarının təminatında universal mexanizmlər kimi qəbul olunur [9, s. 147].

Azərbaycan Respublikasında da son dövrlərdə inzibati icraatın hüquqi əsaslarının formalaşdırılması və vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində müəyyən irəliləyişlər müşahidə edilsə də, həm normativ, həm institusional, həm də praktiki səviyyədə qarşıya çıxan problemlər göstərir ki, beynəlxalq hüququn qəbul etdiyi yüksək standartların tətbiqi və uyğunlaşdırılması hələ də aktuallığını qoruyur. Bu baxımdan, müvafiq qanunvericiliyin beynəlxalq presedentlərlə uyğunlaşdırılması, qərar qəbul edən inzibati orqanların məsuliyyət mexanizmlərinin gücləndirilməsi və hüquqların effektiv müdafiəsi üçün alternativ hüquqi vasitələrin tətbiqi prioritet məsələ kimi dəyərləndirilməlidir. Hazırkı bölmədə məqsəd, inzibati orqanlarla münasibətdə insan hüquq və azadlıqlarının təminatında beynəlxalq hüquq normalarının tətbiq

mexanizmlərini, xarici ölkələrin qabaqcıl hüquq sistemlərində formalaşmış praktik yanaşmaları və bu çərçivədə Azərbaycanın hüquqi sistemində müşahidə edilən nəzəri-praktiki boşluqları müqayisəli təhlil etmək və bu sahədə hüquqi müdafiə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr irəli sürməkdir.

İnzibati hüquq münasibətlərində insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, hər şeydən əvvəl, idarə edənlə idarə olunan arasında asimmetrik münasibətlər nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Dövlət orqanlarının sahib olduğu qərarvermə səlahiyyəti, inzibati məcburetmə imkanları və hüquqi prezumpsiyalar fərdin inzibati proseslərdə zəif tərəf olmasına səbəb olur. Bu səbəbdən də, demokratik hüquqi dövlətdə inzibati fəaliyyətin hüquqi nəzarət altına alınması və vətəndaşların hüquqlarının real müdafiəsinin təmin edilməsi əsas tələblərdən biri kimi çıxış edir [13, s. 109]. Avropa Şurasının və BMT-nin qəbul etdiyi beynəlxalq sənədlərdə, xüsusilə də Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında, insan hüquqlarının dövlət orqanlarının fəaliyyətində qorunması üçün konkret hüquqi və institusional təminatlar nəzərdə tutulmuşdur.

AİHM-in formalaşdırdığı presedentlərə görə, inzibati orqan tərəfindən qəbul edilmiş hər bir qərar şəffaf olmalı, əsaslandırılmalı və fərdin hüquqlarına təsiri varsa, bu qərara qarşı effektiv hüquqi müdafiə vasitəsi mövcud olmalıdır (bax: *“Belilos v. Switzerland”*, *“Bryan v. United Kingdom”*). Məhkəmənin bu qənaətləri göstərir ki, sadəcə olaraq inzibati qərara qarşı şikayət hüququnun qanunda nəzərdə tutulması kifayət etmir. Bu şikayət proseduru real, əlçatan, zamanında və müstəqil olmalıdır.

Almaniya hüququnda bu yanaşma daha da dərinləşdirilərək “hüquqi eşitlik və müdafiə balansı” prinsipi formalaşdırılıb. Bu prinsipə əsasən, inzibati orqan qərar qəbul etməzdən əvvəl fərdi dinləməli, onu prosesə cəlb etməli, onun sənədlərlə tanış olmaq və arqumentlərini təqdim etmək hüququnu təmin etməlidir. Eyni zamanda, qərar yalnız prosedur qanuniliyi deyil, məzmun hüququ baxımından da əsaslandırılmalıdır. Belə şəffaflıq və hesabatlılıq yanaşması vətəndaşın inzibati qərarlardan müdafiəsini real və təsirli edir.

Fransada isə “*droit au recours effectif*”, yəni “effektiv hüquqi müdafiə hüququ” inzibati hüquq sisteminin mərkəzi institutlarından biri hesab edilir. Fransız inzibati məhkəmələri, inzibati orqanların diskresion səlahiyyətlərini belə geniş qiymətləndirə bilirlər və bu səlahiyyətlərin aşılması, qərəzli tətbiqi və ya nəticələrin proporsional olmaması hallarında qərarın ləğv edilməsi mümkündür. Bu, vətəndaşlara qarşı inzibati fəaliyyətin qanunilik, zərurilik və proporsionallıq meyarları ilə ölçülməsi anlamına gəlir.

Azərbaycan Respublikasında isə hüquqi baxımdan insan hüquqlarının müdafiəsi üçün bir sıra mexanizmlər nəzərdə tutulsa da, onların praktik tətbiqində bir sıra çatışmazlıqlar müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, vətəndaşın inzibati orqan tərəfindən qəbul edilən qərardan şikayət verə bilməsi hüququ mövcuddur, lakin bu şikayətin vaxtında və qərəzsiz araşdırılması, inzibati aktın icrasının dayandırılması, yaxud vətəndaşın maraqlarının bərpası üçün kompensasiya mexanizmlərinin tətbiqi kimi məsələlər qeyri-müəyyən olaraq

qalır. Beynəlxalq praktikada tətbiq edilən bir çox mütərəqqi mexanizm Azərbaycan hüququna uyğunlaşdırıla bilər. Məsələn, elektron inzibati platformalar üzərindən qərarlara dair vətəndaşın operativ cavab alma imkanı, sürətli inzibati şikayət prosedurları, alternativ inzibati mübahisə həlli institutları (ombudsman nəzdində müstəqil araşdırma bölmələri, sektor əsaslı təftiş qurumları) və nəhayət, vətəndaşların iştirakını nəzərdə tutan rəy və məsləhətləşmə mexanizmləri kimi vasitələr qərarvermədə balans yaratmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

Beynəlxalq təcrübə və hüquq normalarından istifadə, inzibati fəaliyyətin insan hüquq və azadlıqlarına yönəlmiş hüquqi müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi baxımından həm fərdi, həm də institusional səviyyədə çoxistiqamətli yanaşmaların tətbiqini tələb edir. Bu kontekstdə vətəndaşların beynəlxalq hüquq normalarından istifadə imkanları, bir tərəfdən onların hüquq bilgilərinin artırılması, digər tərəfdən isə bu hüquqların milli səviyyədə həyata keçirilməsi üçün mövcud hüquqi vasitələrdən səmərəli istifadəsi ilə sıx bağlıdır.

Vətəndaşlar səviyyəsində beynəlxalq hüquq normalarından yararlanma, ilk növbədə, milli hüquq sistemində konstitusional hüquqların və konvensiya öhdəliklərinin inteqrasiyası çərçivəsində mümkündür. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148 və 151-ci maddələrində beynəlxalq müqavilələrin üstünlüyü prinsipi təsbit olunmuşdur ki, bu da Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının müvafiq müddələrinin vətəndaşlar üçün birbaşa hüquqi əsas kimi tətbiq edilməsinə imkan yaradır [3]. Bu kontekstdə vətəndaşların Konvensiya ilə tanınan müdafiə mexanizmləri barədə məlumatlı olması, inzibati orqanların qərarlarına qarşı prosedur pozuntusu, əsaslandırma çatışmazlığı, diskresion səlahiyyətlərin sui-istifadəsi hallarında AİHM presedentlərinə istinad edərək müdafiə tələb etməsi əhəmiyyətlidir. Vətəndaş həmçinin vəkalətli şəxs vasitəsilə dövlət orqanlarından Avropa hüquq normalarına uyğun əsaslandırma tələb etmək, ya da inzibati orqanların qərarlarında konvensiyaya uyğunluq auditinin həyata keçirilməsi təşəbbüsü ilə çıxış edə bilər [8].

Dövlət səviyyəsində beynəlxalq hüquq normalarından faydalanmaq daha geniş, kompleks və institusional xarakter daşıyır. Buraya həm normativ hüquqi aktların hazırlanmasında beynəlxalq hüquqla uyğunluq prinsipinin gözlənilməsi, həm də insan hüquqlarının müdafiəsinə dair qabaqcıl xarici mexanizmlərin və təcrübələrin milli hüquq sistemində transpozisiyası daxildir [9, s. 57]. Məsələn, Avropa İttifaqına üzv dövlətlərdə qəbul olunmuş inzibati proses kodeksləri, elektron inzibati qərarların hüquqi legitimliyi, inzibati qərarların icrasının nəzarət mexanizmləri, vətəndaşın dinlənilmə hüququnun maddiləşdirilməsi kimi praktiki vasitələr Azərbaycan hüququ üçün tətbiq potensialına malikdir.

Bundan əlavə, beynəlxalq təcrübədə mövcud olan ombudsman institutunun səlahiyyət dairəsinin genişləndirilməsi, mərkəzləşdirilmiş inzibati şikayət portallarının qurulması, inzibati məsuliyyətin dövlət məmurlarına tətbiqi ilə bağlı təkmil sistemlərin formalaşdırılması kimi alətlər də hüquqi dövlətin praktik təməlini gücləndirmək baxımından yararlıdır. Eyni zamanda, Avropa

Şurasının qəbul etdiyi “İnzibati Hüquq üzrə Avropa Kodeksi” (The European Code of Good Administrative Behaviour) kimi sənədlər inzibati orqanların davranış qaydalarını hüquqləşdirmə baxımından model ola bilər. Həm vətəndaşlar, həm də dövlət strukturları üçün vacib məsələ beynəlxalq hüquq normalarının kağız üzərində deyil, praktikada tətbiq oluna bilməsi üçün real hüquqi və institusional təminatlar yaradılmasıdır. Vətəndaşların hüquqlarının qorunmasına yönəlmiş bu təcrübələrin hüquqi mexanizm halına gətirilməsi isə yalnız onların milli hüquqa daxil edilməsi ilə deyil, eyni zamanda inzibati orqanların fəaliyyətinə sistemli nəzarət, hesabatlılıq, şəffaflıq və məsuliyyət daşıyan inzibati mədəniyyətin formalaşdırılması ilə reallaşa bilər. Nəticə etibarilə, beynəlxalq hüquq normaları və qabaqcıl inzibati təcrübə yalnız hüquqi müqayisə predmeti kimi deyil, həm də insan hüquqlarının real təminatına xidmət edən praktik normativ baza və institusional yenilənmə mənbəyi kimi qiymətləndirilməli və bu yanaşma milli hüquq sistemində tədricən hüquqi paradıqmaya çevrilməlidir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının inzibati münasibətlərdə qorunması, əslində dövlət-vətəndaş münasibətlərinin keyfiyyətini və hüquqi dövlət prinsipinin gerçək mahiyyətini ölçən əsas göstəricilərdən biridir [9, s. 98]. Bu çərçivədə, yalnız hüquqların normativ tanınması yetərli deyil; onların mühafizəsi, reallaşması və bərpası üçün təsirli prosedur və institusional mexanizmlərin hüquqi sistemdə nəzərdə tutulması və effektiv işlək vəziyyətə gətirilməsi zəruridir. İnsan hüquqlarının qorunması dövlətin passiv davranışı ilə deyil, pozitiv öhdəliklərə əsaslanan aktiv hüquqi mövqeyi ilə təmin olunmalıdır [11, s. 284]. Bu isə hüquqi dövlətin təməl prinsipinə çevrilmişdir. Konstitusional hüququn doktrinal yanaşmalarına əsasən, fərdin hüquq və azadlıqlarının inzibati münasibətlərdə pozulması yalnız fərdi hüquqi konflikt deyil, həm də ictimai hüquqi sabitliyin və legitimliyin pozulması kimi dəyərləndirilməlidir. Bu baxımdan, məhkəməyə çıxış hüququ, ədalətli dinlənilmə hüququ, qanuni gözləntilərin qorunması, qərəzsiz qərar qəbul etmə və prosedur ədalət prinsipləri beynəlxalq hüququn formalaşdırdığı insan hüquqlarının qorunması rejiminin ayrılmaz elementləridir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında təsbit olunmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ yalnız mülki və cinayət işlərinə deyil, AİHM-in “*König v. Germany*”, “*Bentham v. Netherlands*” və “*Oerlemans v. The Netherlands*” işlərində qeyd olunduğu kimi, inzibati xarakterli mübahisələrə də tətbiq edilə biləcək dinamik və geniş şərh olunan hüquqi instituta çevrilmişdir. Bu presedentlər göstərir ki, fərdin hüquq və azadlıqlarına inzibati orqanların müdaxiləsi zamanı həmin müdaxilənin qanuniliyini, zəruriliyini və proporsionallığını yoxlamaqla bərabər, fərdin hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş müstəqil və obyektiv prosedur mexanizmlər təmin edilməlidir. İnzibati qərarların icrası zamanı fərdin müdafiəsiz buraxılması və ya hüquqi qeyri-müəyyənlik içində saxlanması halları AİHM tərəfindən hüquq pozuntusu kimi qiymətləndirilmişdir. “*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*” işində Məhkəmə bildirmişdir ki, inzibati qərarların ədalətli, aydın və əsaslandırılmış

şəkildə qəbul olunmaması fərdin hüquqlarını hüquqi reallıqda istifadəyə yararsız hala salır. Bu isə “pozitiv öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi” kimi dəyərləndirilərək dövlətin məsuliyyətini doğurur [14].

Daha geniş mənada, insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı olaraq dövlətin vəzifəsi yalnız müdaxilədən çəkinmək deyil, eyni zamanda hüquqların istifadəsinin effektivliyini təmin edəcək müəyyən hüquqi, institusional və prosesual infrastrukturu yaratmaqdır. Belə ki, Avropa Şurasının 2007-ci il tarixli tövsiyələrində qeyd olunmuşdur ki, dövlətlər inzibati qərarların qəbulunda şəffaflıq, əsaslandırma və təkrar baxılma imkanlarını qanunvericilikdə təmin etməli, vətəndaşın hüquqlarına müdaxilə ehtimalı olan hallarda isə öncədən risk qiymətləndirmə mexanizmləri formalaşdırılmalıdır [12, s. 174]. Azərbaycan Respublikasının hüquqi sistemində bu sahədə müəyyən islahat cəhdləri olsa da, diskresion səlahiyyətlərin məhdudlaşdırılması, qərarların əsaslandırılmasının hüquqi normaya çevrilməsi, formallıqdan uzaq, nəticəyönümlü şikayət mexanizmlərinin tətbiqi, elektron şikayət sistemlərində insan hüquqlarının qorunmasına dair xüsusi indikatorların tətbiqi kimi məsələlər hələ də açıq qalır. Belə şəraitdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi yalnız konstitusional ritorika ilə məhdudlaşır, faktiki hüquqi nəticə doğurmur. Nəticə etibarilə, insan hüquq və azadlıqlarının inzibati münasibətlərdə təminatı sahəsində beynəlxalq hüquq normalarından istifadə təkcə hüquqi harmonizasiya məqsədinə xidmət etmir, həm də dövlətin legitimliyinin qorunması, idarəetmədə hüquqi mədəniyyətin formalaşdırılması və hüquq sisteminin şəffaflıq, məsuliyyətlik və cavabdehlik prinsipləri əsasında təkmilləşdirilməsi baxımından zəruri və qaçılmazdır [11, s. 165].

Xarici ölkələrin inzibati hüquq sistemlərində insan hüquq və azadlıqlarının təminatına dair mövcud olan anlayış və institusional mexanizmlər, hüquqi dövlət və hüquq-mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından Azərbaycan hüquq sistemində müvafiq şəkildə formalaşmamışdır. Bu isə insan hüquqlarının inzibati orqanlarla münasibətlərdə real və təsirli qorunmasına mənfi təsir göstərir. Belə ki, Avropa ölkələrinin və Amerika Birləşmiş Ştatlarının qanunvericiliyində, eləcə də beynəlxalq insan hüquqları standartlarında mövcud olan bir sıra konseptual yeniliklər və hüquqi institusional vasitələr, inzibati icraatın şəffaf, obyektiv və hüququn üstünlüyü prinsipinə uyğun həyata keçirilməsinə xidmət edir. Bu məqam da diqqətəlayiqdir ki, həmin ölkələrdə insan hüquqlarının təminatı ilə bağlı inzibati icraatın bütün mərhələlərini əhatə edən konkret hüquqların maddiləşdirilməsi, diskresion səlahiyyətlərin qanun çərçivəsində ciddi məhdudlaşdırılması, alternativ mübahisə həll mexanizmlərinin yaradılması və elektron hüquq müdafiə vasitələrinin tətbiqi kimi önəmli hüquqi institusional yeniliklər həyata keçirilmişdir.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə inzibati proses hüququ sahəsində fərdin dinlənilmə hüququ (right to be heard) maddi və prosedur hüquqların əsası kimi qəbul edilir. Məsələn, Almaniyanın İnzibati Prosesi Qanunu, Fransanın İnzibati Prosesi Kodeksi və ABŞ-nin Administrative Procedure Act (APA) bu hüququ inzibati orqanların qərar qəbul etməzdən əvvəl

vətəndaşın fikrini öyrənmək, müvafiq sənədlərlə tanış etmək və arqumentləri əsaslandırılmış şəkildə dinləmək kimi tələblərini dəqiq müəyyən edir. Bu yanaşma yalnız formallıq deyil, hüquqların real qorunmasına və inzibati aktların qanuniliyinin təminatına yönəlmiş praktik hüquq vasitəsidir. Azərbaycan inzibati hüququnda dinlənilmə hüququ prinsipi müəyyən dərəcədə ümumi olaraq tanınsa da, onun prosedur mexanizmləri, hüquqi sanksiyaları və icrası praktikasında zəifdir. Bu da öz növbəsində fərdin inzibati qərarların qəbulundan əvvəl öz hüquqlarını müdafiə etmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

İkinci mühüm institusional yenilik inzibati aktların əsaslandırılması və şəffaflığı məsələsidir. Avropa İttifaqı ölkələrinin qanunvericilik sistemlərində inzibati orqanlar qərarlarını geniş əsaslandırılmalı, həm faktiki, həm də hüquqi əsasları açıq şəkildə sənədləşdirməlidir. Bu həm vətəndaşın hüquqi müdafiəsini asanlaşdırır, həm də inzibati məsuliyyətin həyata keçirilməsi üçün hüquqi zəmin yaradır. Belə şəffaflıq həm qərar qəbul edən orqanların hesabatlılığını təmin edir, həm də inzibati məhkəmələrdə qərarların nəzərdən keçirilməsini asanlaşdırır. Azərbaycan qanunvericiliyində isə əsaslandırma tələbi formal xarakter daşıyır. İnzibati aktların çoxu yetərincə əsaslandırılmır və ya sadəcə protokollara qeyd edilir. Bu isə insan hüquqlarının təminatında ciddi boşluqlara yol açır.

Üçüncü sahə diskresion səlahiyyətlərin tətbiqi ilə bağlıdır. Bir çox hüquq sistemlərində inzibati orqanların geniş diskresion səlahiyyətləri sərhədlənmiş və dəqiq normativlərlə məhdudlaşdırılmışdır. Məsələn, Böyük Britaniyanın Administrative Law prinsiplərində diskresion səlahiyyət yalnız qanunla müəyyən edilmiş məqsəd üçün, uyğun, ədalətli və şəffaf şəkildə həyata keçirilməlidir. Qanunsuz, məqsəddən kənar və ya hüquqpozucu istifadə qəti qadağandır. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin bu məsələdə bir sıra presedent qərarları da diskresion səlahiyyətlərin sui-istifadəsini məhdudlaşdırır və dövlətin pozitiv öhdəliklərini vurğulayır [17]. Azərbaycan inzibati hüququnda isə diskresion səlahiyyətlərin məhdudlaşdırılması və sui-istifadəsinin qarşısının alınması üzrə normativ-hüquqi bazanın yetərincə inkişaf etməməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində hüquq pozuntularının baş verməsinə şərait yaradır [16, s. 22].

Dördüncü mühüm institusional mexanizm alternativ mübahisə həll vasitələridir. Məsələn, İsveçrə, Kanada və digər ölkələrdə inzibati mübahisələrin həlli üçün məhkəmədən kənar vasitəçilik, ekspertiza, ombudsman institutları və elektron şikayət sistemləri mövcuddur; bu mexanizmlər vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsini səmərəli, operativ və münasib xərclərlə təmin edir. Azərbaycanda belə vasitəçilik mexanizmlərinin həcmi məhduddur, ombudsman institutu isə inzibati icraat sahəsində funksiyalarını tam reallaşdırma bilmir. Nəticədə hüquqların müdafiəsində boşluqlar yaranır.

Bunlarla yanaşı, dünyada inzibati icraatın rəqəmsallaşdırılması çərçivəsində elektron hüquq müdafiə platformalarının tətbiqi geniş vüsət almışdır. Bu platformalar vasitəsilə vətəndaşlar müraciətlərini, şikayətlərini elektron qaydada təqdim edir, inzibati qərarlara baxılma prosesini izləyir, vaxtında məlumatlandırılır və müvafiq hüquqi müdafiə hüquqlarından istifadə

imkanlarını artırır. Azərbaycanda isə bu istiqamətdə işlər başlamış olsa da, hüquqi tənzimləmə və institusional təminat səviyyəsi aşağıdır, tətbiq mexanizmləri hələ tam inkişaf etməmişdir [5, s. 187-188].

Bu təcrübələrin Azərbaycan hüquq sistemində inteqrasiyası bir neçə mərhələdə həyata keçirilməlidir. İlk növbədə, inzibati proses hüququnun məzmunu və prosedur hüquqları beynəlxalq standartlara uyğun yenidən müəyyən edilməli, vətəndaşların dinlənilməsi, hüquqi məlumatlandırılması və inzibati aktların əsaslandırılması kimi hüquqları qətiyyətlə qorunmalıdır. Diskresion səlahiyyətlərin normativ-hüquqi məhdudlaşdırılması üçün konkret tənzimləmələr, sui-istifadənin qarşısını alan mexanizmlər yaradılmalı, inzibati orqanların qərarlarının şəffaflığı və hesabatlılığı təmin edilməlidir. Bundan əlavə, alternativ mübahisə həll mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi, ombudsman institutunun hüquqi səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi və rəqəmsal hüquq müdafiə sistemlərinin tətbiqi inzibati hüquqda insan hüquqlarının real müdafiəsini təmin edəcək. Nəticədə, hüquq sistemimizin bu sahədə beynəlxalq hüquq və ən yaxşı xarici təcrübəyə uyğun transformasiyası hüquqi dövlətin əsas sütunlarından biri kimi insan hüquq və azadlıqlarının effektiv təminatına xidmət edəcəkdir.

İnzibati icraatın rəqəmsallaşdırılması da insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində mühüm transformasiya vasitəsidir. Bu proses vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsini gücləndirmək, inzibati xidmətlərin şəffaflığını artırmaq və dövlət orqanlarının fəaliyyətinin hesabatlılığını təmin etmək məqsədi daşıyır. Elektron inzibati xidmətlərin tətbiqi insan hüquqları baxımından bir sıra fundamental prinsiplərin real həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Məsələn, hüquqa bərabər çıxış, məlumatın əlçatanlığı, prosedur ədalət, sürətli və effektiv hüquq müdafiəsi, şəxsi məlumatların qorunması və s. Bu səbəbdən, müasir beynəlxalq hüquq sistemi və qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi elektron inzibati icraatın insan hüquqları təminatına təsirini hərtərəfli tənzimləyir və praktikada tətbiq edir. Əvvəlcə, elektron inzibati sistemlərin yaradılması və tətbiqi vətəndaşların dövlətlə qarşılıqlı əlaqəsinin çevikliyi və rahatlığını artırır. Fiziki və coğrafi maneələrin aradan qaldırılması ilə hüquqların bərabər təminatı mümkün olur. Bu isə hüququn universal tətbiqi prinsipinə uyğun gəlir. Məsələn, Estoniya və Cənubi Koreya kimi ölkələrdə rəqəmsal inzibati xidmətlər vətəndaşların 24/7 dövlət orqanlarına müraciət etmək, sənədləri təqdim etmək, şikayətlərini bildirmək və hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə etmək imkanını verir. Bu isə vətəndaşların hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının qarşısını alır [15, s. 87-88].

Bundan əlavə, elektron sistemlər şəffaflığın təmin edilməsində həlledici rol oynayır. Qərarların qəbulu, sənədlərin hərəkəti, şikayətlərin araşdırılması kimi proseslər elektron qeydiyyat sistemi vasitəsilə izlənilir və ictimai nəzarətə açıq olur. Bu, inzibati korrupsiyanın və hüquq pozuntularının qarşısını alır. Almaniya və Niderlandda bu yanaşma geniş tətbiq olunur və insan hüquqlarının təminatına ciddi töhfə verir. Azərbaycanda isə rəqəmsallaşmanın hüquqi tənzimlənməsi və tətbiqi hələ tam yetkinlik səviyyəsində deyil. Hüquqi baza və texniki imkanlar yenilənməli,

insan hüquqları əsaslı yanaşma gücləndirilməlidir. Elektron inzibati icraatda şəxsi məlumatların qorunması və məlumat təhlükəsizliyi məsələləri də insan hüquqlarının qorunmasında əsas yer tutur. Avropa İttifaqının Ümumi Məlumatların Müdafiəsi Qaydası (GDPR) bu sahədə beynəlxalq standartlar müəyyən edir. Bu qaydalara görə, elektron inzibati sistemlər vətəndaşların şəxsi məlumatlarını qorumaq, onları icazəsiz istifadədən, yayılmadan müdafiə etmək və məlumatlara şəffaf çıxış təmin etmək öhdəliyi daşıyır. Azərbaycanda isə məlumatların qorunması ilə bağlı qanunvericilik inkişaf etmiş olsa da, inzibati rəqəmsallaşma proseslərində bu sahədə texniki və hüquqi təminatlarda boşluqlar qalır. Beynəlxalq təcrübənin tətbiqi burada da vacibdir [15, s. 103-104].

Son olaraq, elektron inzibati icraatın inkişafı hüquqi maarifləndirmə və vətəndaşların hüquqlarının elektron vasitələrlə daha effektiv müdafiəsini təmin edir. Bu, hüquqi savadsızlığın aradan qaldırılması, vətəndaşların hüquqlarına hörmətin artırılması və dövlət orqanlarının vətəndaş məmnuniyyətinin yüksəldilməsi baxımından önəmlidir. ABŞ, Estoniya və İsveçrə kimi ölkələrdə rəqəmsal platformalar vətəndaşların hüquqlarını və öhdəliklərini anlamaq üçün geniş imkanlar yaradır, hüquqi yardımın onlayn formalarını təşviq edir və inzibati mübahisələrin həllində şəffaflığı təmin edir [15, s. 83-84]. Nəticə etibarilə, insan hüquqlarının təminatı baxımından inzibati icraatın rəqəmsallaşdırılması yalnız texnoloji yenilik deyil. Bu, hüquqi dövlət prinsipinin və hüquqların müdafiəsinin əsas elementidir. Azərbaycan hüquq sistemində bu istiqamətdə beynəlxalq və qabaqcıl ölkələrin təcrübəsindən öyrənməklə hüquqi və institusional islahatlar aparmaq vacibdir; rəqəmsal hüquq müdafiə mexanizmlərinin genişləndirilməsi, şəxsi məlumatların qorunmasının gücləndirilməsi və vətəndaşların elektron platformalar vasitəsilə hüquqlarını müdafiə imkanlarının artırılması bu sahədə prioritet olmalıdır.

İnzibati icraatda insan hüquqlarının təminatı mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi məsələsində beynəlxalq təcrübədən səmərəli istifadənin hüquqi dövlət quruculuğu, hüquq sisteminin modernləşdirilməsi və vətəndaşların hüquqlarının qorunması baxımından mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu, Azərbaycan hüquq sistemində mövcud normativ-hüquqi boşluqların aradan qaldırılması və inzibati idarəetmənin şəffaf, hesabatlı, hüquqi əsaslarla həyata keçirilməsi üçün zəruri yanaşmadır [5, s. 300]. İnsan hüquqları məsələsi inzibati münasibətlərdə həm hüquqi müdafiənin təminatı, həm də dövlətin pozitiv öhdəliklərinin reallaşması kimi fundamental vəhdət təşkil edir. Beynəlxalq hüquq normaları və qabaqcıl ölkələrin qanunvericilik praktikası bu istiqamətdə həm nəzəri, həm də praktik baxımdan zəngin mənbə rolunu oynayır [10, s. 178-180]. İlk növbədə, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının və bu Konvensiyanın tətbiqi üzrə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) presedent hüququnun inzibati icraatın insan hüquqları təminatında normativ və prosedur standartların formalaşmasında əhəmiyyəti xüsusilə vurğulanmalıdır. AİHM-in qərarları inzibati orqanların qərarlarının qanuniliyi, obyektivliyi, prosedur ədalətliyi və vətəndaşların müdafiə imkanları üzrə ciddi tələblər irəli sürür [17].

Belə ki, məhkəmə inzibati aktların qanuniliyini və əsaslandırılmasını yoxlamaqla yanaşı, dövlətin fərdin hüquq və azadlıqlarını pozan səlahiyyət istifadəsini məhdudlaşdırmaq, sui-istifadə hallarının qarşısını almaq funksiyasını icra edir. Azərbaycan hüquq sistemində isə inzibati aktların məhkəmə nəzarətinin prosedur və substantiv aspektlərinin təkmilləşdirilməsi və AİHM-in standartlarına uyğunlaşdırılması hüquqi islahatların prioritet istiqamətlərindəndir.

İkincisi, beynəlxalq standartlara əsaslanan “fair trial” (ədalətli məhkəmə araşdırması) prinsipi inzibati icraatda vətəndaşların hüquqlarının real və effektiv müdafiəsini təmin edir. Bu prinsipin beynəlxalq təcrübədə inzibati prosedurların şəffaflığını, dinlənmə hüququnu, sübutların qiymətləndirilməsini və obyektiv qərar qəbul edilməsini əhatə etməsi, Azərbaycan təcrübəsində bu sahədəki boşluqların aradan qaldırılması üçün əsas metodoloji istiqamətlərdən biridir. Məhz bu prinsip əsasında inzibati məhkəmə prosedurlarının optimallaşdırılması, vətəndaşların inzibati qərarlara etiraz imkanlarının genişləndirilməsi, müstəqil və qərəzsiz araşdırmanın təmin olunması hüquq müdafiəsinin möhkəmləndirilməsində həlledici rol oynayır. Üçüncüsü, dövlətin pozitiv öhdəlikləri konsepsiyası beynəlxalq hüquqda insan hüquqlarının təminatında mühüm yenilik olaraq qəbul edilir; bu öhdəliklər dövlət orqanlarının inzibati icraat zamanı insan hüquqlarını qorumaq üçün aktiv tədbirlər görməsini, hüquq pozuntularının qarşısını almaq üçün səmərəli mexanizmlər yaratmasını tələb edir. Bu kontekstdə, Avropa Məhkəməsinin və BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinin qərarları inzibati orqanların fəaliyyətində şəffaflıq, hesabatlılıq və hüquq pozuntularının effektiv araşdırılması mexanizmlərinin vacibliyini xüsusi vurğulayır. Azərbaycan inzibati hüququnda bu prinsipin tam və səmərəli tətbiqi üçün normativ bazanın təkmilləşdirilməsi və inzibati orqanların məsuliyyət mexanizmlərinin gücləndirilməsi tələb olunur [1, s. 256-257].

Dördüncüsü, beynəlxalq təcrübədə alternativ mübahisə həll mexanizmləri və ombudsman institutunun rolu insan hüquqlarının inzibati icraatda müdafiəsinin əhəmiyyətli vasitəsi kimi tanınır. Məsələn, Skandinaviya ölkələrində və Kanada kimi hüquqi dövlətlərdə ombudsman inzibati qərarların qanuniliyi və insan hüquqları prinsiplərinə uyğunluğunu daim monitoring edir, vətəndaşların şikayətlərini səmərəli araşdırır və dövlət orqanlarını hüquqi normativlərə uyğun hərəkət etməyə təşviq edir. Azərbaycanda isə ombudsman institutu mövcud olsa da, onun inzibati icraata nəzarət funksiyaları və səlahiyyətləri məhduddur. Bu isə insan hüquqlarının təminatında zəifliklərə səbəb olur və beynəlxalq təcrübədən yararlanmaq üçün geniş imkanlar açır [13, s. 88].

Beşincisi, rəqəmsal hüquq müdafiə sistemləri və elektron inzibati xidmətlər dünyada insan hüquqlarının təminatında yeni paradigma kimi qəbul edilir. Elektron platformalar vasitəsilə vətəndaşların inzibati qərarlara çıxışı, şikayət verməsi və onların obyektiv araşdırılması daha əlçatan, şəffaf və sürətli olur. Avropa Birliyi ölkələrində və ABŞ-də tətbiq olunan bu sistemlər hüquq müdafiə mexanizmlərinin rəqəmsallaşdırılması və hüquqların universal təminatı baxımından effektiv alətlərdir. Azərbaycanda bu sahədə ilkin addımlar atılsa da,

beynəlxalq standartlara uyğun qanunvericilik və texniki infrastrukturun təkmilləşdirilməsi vacibdir [9, s. 84].

Nəticə olaraq, insan hüquqlarının inzibati icraatda təminatı mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi üçün beynəlxalq hüquq normaları və qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi Azərbaycan hüquq sistemində hüquqi islahatların aparılması, normativ-hüquqi boşluqların aradan qaldırılması, inzibati məhkəmə nəzarətinin gücləndirilməsi və vətəndaşların hüquqi müdafiəsinin təmin olunması istiqamətində əsas mənbədir. Bu yanaşmaların sistemli tətbiqi dövlət idarəçiliyində hüquq və ədalət prinsipinin bərqərar olmasına, insan hüquq və azadlıqlarının real təminatına, eləcə də hüquqi dövlət quruculuğunun möhkəmlənməsinə təkan verəcəkdir [5, s. 245-247].

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, insan hüquqlarının inzibati icraatda təminatı məsələsində beynəlxalq hüquq normaları və qabaqcıl ölkələrin təcrübəsindən istifadənin hüquqi dövlətin möhkəmlənməsi və hüququn üstünlüyünün təminatı baxımından əvəzsiz rolu vardır. Azərbaycan hüquq sistemində mövcud olan normativ-hüquqi boşluqların aradan qaldırılması, inzibati orqanların fəaliyyətində şəffaflıq və hesabatlılığın artırılması, vətəndaşların hüquqlarının effektiv müdafiəsi üçün müasir beynəlxalq standartların tətbiqi zəruridir. Beləliklə, hüquqi islahatların davamlı aparılması insan hüquqlarının qorunması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə, inzibati icraatın hüquq dövlətinin prinsiplərinə uyğun həyata keçirilməsinə və vətəndaş-dövlət münasibətlərində ədalət mühitinin formalaşmasına xidmət edəcəkdir.

III. Nəticə

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, inzibati icraat sahəsində insan hüquqlarının təminatı hüquqi tənzimləmə və praktiki həyata keçirilmədə müəyyən boşluq və problemlərlə üzləşir. İnzibati orqanlarla vətəndaşlar arasında münasibətlərin düzgün və ədalətli qurulması üçün mövcud normativ bazanın təkmilləşdirilməsi, inzibati məhkəmə proseslərinin operativliyi və şəffaflığının artırılması zəruridir. Hüquqi dövlət prinsiplərinin reallaşması, məhkəmə qərarlarının tam və vaxtında icrası, eləcə də inzibati məsuliyyət mexanizmlərinin effektiv işləməsi insan hüquqlarının müdafiəsində mühüm rol oynayır. Araşdırma göstərir ki, inzibati səlahiyyətlərin düzgün tənzimlənməməsi və diskresion hüquqların sui-istifadəsi insan hüquqlarına mənfi təsir göstərir, formal tələblərin sərt və qeyri-dəqiq tətbiqi isə vətəndaşların hüquqlarını məhdudlaşdırır. Eyni zamanda, rəqəmsallaşmanın inzibati icraata tətbiqi və beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi bu sahədə mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına əhəmiyyətli töhfə verə bilər.

Nəticə etibarilə, inzibati icraatın insan hüquqları baxımından tam və səmərəli təminatı üçün qanunvericilik bazasının müasirləşdirilməsi, hüquqi prosedurların təkmilləşdirilməsi və inzibati orqanların məsuliyyətinin artırılması labüddür. Bu istiqamətdə aparılacaq islahatlar hüquqi dövlətin möhkəmlənməsinə və vətəndaşların ədalətli müdafiəsinə xidmət edəcəkdir. Bu

baxımdan müvafiq sahədə nəzəri və praktiki təkmilləşdirilmələrin aparılması üçün təkliflər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İnzibati məhkəmələrdə işlərin baxılma müddətləri qanunvericilikdə daha qəti və konkret müddətlərlə tənzimlənməli, bunun pozulması hallarında sanksiyalar tətbiq olunmalıdır.

2. İnzibati məsuliyyət yalnız orqana qarşı deyil, məsuliyyəti yaradan vəzifəli şəxslər də fərdi qaydada məsuliyyətə cəlb olunmalıdır. Bu məsuliyyət təkcə repress qaydası ilə məhdudlaşmamalıdır.

3. Diskresion səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı prosedurlar və nəzarət mexanizmləri daha kafi və detallı şəkildə hüquqi normativ aktlarda əks olunmalıdır.

4. Formal tələblər anlayışı və onların tətbiqi açıq şəkildə müəyyənləşdirilməli, sui-istifadə hallarına qarşı preventiv tədbirlər gücləndirilməlidir.

5. İnzibati orqanların məhkəmə qərarlarını icra etməməsi problemi qəti şəkildə tənzimlənməli, məhkəmə qərarlarının icrası hüquqi dövlətin fundamental prinsipi kimi təmin olunmalıdır.

6. İnzibati icraatın rəqəmsallaşdırılması sahəsində beynəlxalq təcrübə araşdırılaraq tətbiq olunmalı, bu sahədə innovativ texnologiyalar genişləndirilməlidir.

7. İnzibati nəzarət orqanlarının səlahiyyətləri artırılmalı, onların fəaliyyətinin effektivliyi təmin olunmalıdır.

8. Avropa Məhkəməsinin insan hüquqları ilə bağlı qərarları yaxından öyrənilməli və inzibati icraatın təkmilləşdirilməsində tətbiq olunmalıdır.

Bu təkliflərin həyata keçirilməsi inzibati icraatın hüquqi təminatını möhkəmləndirəcək, vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsini gücləndirəcək və hüquqi dövlət prinsiplərinin tam reallaşmasına şərait yaradacaqdır. Hüquqi islahatlar və inzibati proseslərin təkmilləşdirilməsi davamlı olaraq həyata keçirilməli, beynəlxalq təcrübə və insan hüquqları standartları nəzərə alınaraq sistemli yanaşma tətbiq olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT (REFERENCES):

1. Aliyev, A. Human rights. Baku, “Nurlar” Publishing and Printing Center, 2019, 352 p. (in Azerbaijani / Əliyev, Ə. *İnsan hüquqları*. Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2019, 352 s.).
2. Aliyev, E. Human Rights and Administrative Law. Baku, “Law” Publishing House, 2021, 410 p. (in Azerbaijani / Əliyev, E. *İnsan hüquqları və inzibati hüquq*. Bakı, “Hüquq” Nəşriyyatı, 2021, 410 s.).
3. Constitution of the Republic of Azerbaijan, 1995 URL: <https://e-qanun.az/framework/897> (last access: 18.01.2025).
4. Law of the Republic of Azerbaijan on Administrative Proceedings, 2005 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının “İnzibati icraat haqqında” Qanunu*, 2005). URL: <https://e-qanun.az/framework/11254> (last access: 17.01.2025).

5. Bayramov, S. Mechanisms for Protection of Human Rights in Administrative Law. Baku, "Law Publishing", 2023, 320 p. (in Azerbaijani / Bayramov, S. *İnzibati hüquqda insan hüquqlarının qorunması mexanizmləri*. Bakı, "Qanun Nəşriyyatı", 2023, 320 s.).
6. Universal Declaration of Human Rights, 1948
URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (last access: 18.01.2025).
7. Javadov, T. Legal Foundations of Administrative Bodies Activity in Azerbaijan. Baku, "Law and Economics", 2022, 285 p. (in Azerbaijani / Cavadov, T. *Azərbaycan Respublikasında inzibati orqanların fəaliyyətinin hüquqi əsasları*. Bakı, "Hüquq və İqtisad", 2022, 285 s.).
8. European Convention on Human Rights, 1950.
URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (last access: 18.01.2025).
9. İsmayilov, N. Administrative Law and Protection of Human Rights. Baku, "Modern Publications", 2020, 290 p. (in Azerbaijani / İsmayilov, N. *İnzibati hüquq və insan hüquqlarının təminatı*. Bakı, "Müasir Nəşrlər", 2020, 290 s.).
10. Mehdiyev, F. Theory and Practice of Administrative Law. Baku, "Caucasus University Publishing", 2018, 400 p. (in Azerbaijani / Mehdiyev, F. *İnzibati hüquq nəzəriyyəsi və praktiki məsələlər*. Bakı, "Qafqaz Universiteti Nəşriyyatı", 2018, 400 s.).
11. Nəcəfov, R. Protection of Citizens' Rights in Administrative Enforcement. Baku, "Azerbaijan Publishing", 2024, 365 p. (in Azerbaijani / Nəcəfov, R. *Vətəndaş hüquqlarının inzibati icraatda qorunması*. Bakı, "Azərbaycan Nəşriyyatı", 2024, 365 s.).
12. Paşayeva, L. Human Rights and Public Administration. Baku, "Law" Publishing, 2021, 312 p. (in Azerbaijani / Paşayeva, L. *İnsan hüquqları və dövlət idarəetməsi*. Bakı, "Hüquq" Nəşriyyatı, 2021, 312 s.).
13. Safarov, R. Administrative Procedure and Legal Oversight. Baku, "Baku University Publishing", 2019, 270 p. (in Azerbaijani / Safarov, R. *İnzibati icraat və hüquqi nəzarət*. Bakı, "Bakı Universiteti Nəşriyyatı", 2019, 270 s.).
14. International Covenant on Civil and Political Rights, 1966
URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> (last access: 18.01.2025).
15. Vəliyev, A. Digitalization and Human Rights. Baku, "Technology and Law", 2023, 230 p. (in Azerbaijani / Vəliyev, A. *Rəqəmsallaşma və insan hüquqları*. Bakı, "Texnologiya və Hüquq", 2023, 230 s.).
16. Zeynalova, M. Administrative Offenses and Protection of Human Rights. Baku, "Law and Society", 2022, 280 p. (in Azerbaijani / Zeynalova M. *İnzibati hüquq pozuntuları və insan hüquqlarının müdafiəsi*. Bakı, "Hüquq və cəmiyyət", 2022, 280 s.).

17. European Court of Human Rights. Case Law Summaries on Administrative Law and Human Rights, 2020
URL:https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_administrative_law_ENG.pdf (last access: 18.01.2025).

Current issues in ensuring human rights in relations with administrative authorities

ROYA MIRTALIBOVA*

Abstract

In the modern era, the protection of human rights and freedoms is one of the key priorities of public administration and holds a special place in the legal regulation of relations between administrative bodies and citizens. Ensuring that the activities of administrative bodies comply with human rights and freedoms plays a crucial role in the implementation of the rule of law principle, legal justice, and strengthening citizens' trust in the state. The aim of this study is to theoretically and practically examine the mechanisms for ensuring human rights and freedoms in administrative relations, analyze the existing legal framework, and propose innovative solutions in this field through a comparative evaluation with international standards. The study focuses on ensuring the legality of administrative decisions, protecting citizens' rights, the effectiveness of administrative complaint and control mechanisms, as well as the transparency and fairness of legal procedures. The relevance of the topic is justified in the context of building a democratic legal state and the necessity to guarantee human rights and freedoms in accordance with international standards and national legislation. It should be noted that the rapid digitalization of administrative procedures and the widespread application of e-government mechanisms pose new challenges and require legal regulation in the field of human rights protection. The conducted research aims to contribute scientifically and practically to enhancing the efficiency of existing mechanisms for protecting human rights and freedoms in relations with administrative bodies, improving the normative legal base, and creating new legal institutions to facilitate citizens' access to legal remedies. This, in turn, will make a significant contribution to the development of the rule of law, modernization of the legal system, and reliable protection of citizens' rights.

---

* Lawyer / State Cadastre and Register of Real Estate, Baku Territorial Department No. 1 of the public legal entity / Legal Department / Azerbaijan / email: royalmiriyeva@gmail.com

Keywords: *administrative bodies, human rights, legal assurance, administrative proceedings, legal mechanisms, citizens' rights, legislation, legal control, rights and freedoms, rule of law.*

Актуальные проблемы защиты и гарантий прав человека в отношениях с административными органами

РОЙЯ МИРТАЛИБОВА**

Резюме

В современный период защита прав и свобод человека является одним из основных приоритетов государственного управления и занимает особое место в правовом регулировании отношений между административными органами и гражданами. Обеспечение соответствия деятельности административных органов правам и свободам человека играет важную роль в реализации принципа правового государства, обеспечении юридической справедливости и укреплении доверия граждан к государству. Цель данного исследования — теоретически и практически изучить механизмы обеспечения прав и свобод человека в административных отношениях, проанализировать действующую правовую базу и предложить инновационные решения в этой области на основе сравнительной оценки с международными стандартами. В исследовании особое внимание уделяется обеспечению законности решений административных органов, защите прав граждан, эффективности административных жалоб и контрольных механизмов, а также прозрачности и справедливости правовых процедур. Актуальность темы обоснована в контексте строительства правового демократического государства и необходимости обеспечения прав и свобод человека в соответствии с международными стандартами и национальным законодательством. Следует отметить, что быстрое цифровое развитие административного производства и широкое применение электронного правительства ставят новые вызовы и требуют правового регулирования в сфере защиты прав человека. В результате проведенного исследования предусматривается внесение научно-практического вклада в повышение эффективности существующих механизмов защиты прав и свобод человека в отношениях с административными органами, совершенствование нормативно-

---

** Юрист / Государственный кадастр и реестр недвижимого имущества, Бакинское территориальное управление № 1 публичного юридического лица / Юридический департамент / Азербайджан / email: royalmiriyeva@gmail.com

правовой базы и создание новых правовых институтов для облегчения доступа граждан к правоохранительным средствам. Это, в свою очередь, внесет значительный вклад в развитие правового государства, модернизацию правовой системы и надежную защиту прав граждан.

Ключевые слова: административные органы, права человека, правовое обеспечение, административное производство, правовые механизмы, права граждан, законодательство, правовой контроль, право и свобода, правовое государство.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 27.01.2025

Çapa qəbul: 11.09.2025